

ԶՐԻՍՏԻՆԵ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի գիտաշխատող, տ.գ.թ.

ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտության
ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող, տ.գ.թ.

ՍՏՎԵՐԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ

Ստվերային տնտեսության մասշտաբների ու ստվերային եկամուտների գնահատումը հիմնականում որոշվում է այդ ոլորտին բնորոշ չափանիշների հիման վրա: Ընդ որում, պայմանավորված լինելով այս կամ այն չափանիշի առանձնահատկությունից, գոյություն ունեն ստվերային տնտեսության և ստվերային եկամուտների գնահատման հետևյալ եղանակները՝

1. վիճակագրական հաշվառման,
2. ֆորմալ-իրավական,
3. քրեական
4. համակարգային:

Փորձենք դրանք առավել մանրամասն ներկայացնել:

1. Վիճակագրական հաշվառման եղանակ: Ստվերային եկամուտների հաշվառման համար գնահատվում են Ազգային վիճակագրական ծառայության կողմից չհաշվառված եկամուտները: Այսինքն, չհաշվառված գործունային եկամուտների գնահատումն իրականացվում է ազգային հաշիվների համակարգի միջոցով: Ստվերային եկամուտների բացահայտման, հաշվառման և գնահատման հիմնական մակրոտնտեսական ցուցանիշ է հանդիսանում ՀՆԱ-ն, մասնավորապես՝ ստվերային տնտեսության և ՀՆԱ-ի հարաբերակցությունը տոկոսային արտահայտությամբ: Բացի այդ, ստվերային եկամուտների հաշվառումն ազգային հաշիվների համակարգում իրականացվում է ըստ.

1. բիզնես գործունեության կազմակերպչական ձևերի, որտեղ հաշվի է առնվում արտադրության տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ի կառուցվածքում,
2. տնտեսվարող սուբյեկտի, քաղաքացու կողմից անշարժ և շարժական գույքի նկատմամբ հանցագործությունների տեսակարար կշիռով, որոնք չեն ներառվում ՀՆԱ-ի արտադրության ոլորտում, իսկ ստվերային եկամուտներն առաջանում են տնտեսական գործարքների թերհայտարարագրման ճանապարհով, մասնավորապես՝
- օրինական հիմքերով կնքված տնտեսական գործարքներ, որտեղ հաշվառվում են թերհայտարարագրման արդյունքում առաջացած ոչ ֆորմալ տնտեսական գործունեության արդյունքները՝ հարկերի և այլ համապարտադիր վճարումներից խուսափելու նպատակով,
- ոչ ֆորմալ գործունեության արդյունքներ, որոնք հանդես են գալիս փողկապակցված անձանց գույքային և ոչ գույքային սեփականության իրավունքների ձևակերպումներով, ինչպես օրինակ՝ սեփականության իրավունքը պատկանում է ոչ թե մեկ անձին, այլ՝ նրան փողկապակցված անձանց՝ նպաստելով սեփականության օբյեկտների մասնատմանն ու հարկային պարտավորությունների կրճատմանը, կամ այն հաղես է գալիս տնային տնտեսությունների կողմից գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրությամբ, որոնք չեն հաշվառվում պետական կառավարման մարմինների կողմից:

Այսպիսով, ստվերային տնտեսության և ստվերային եկամուտների հաշվառման եղանակները կարևոր գործիք են ցանկացած երկրի սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունը մշակելու համար: Բացի այդ, ստվերային եկամուտների գնահատման վիճակագրական-հաշվառման մոտեցումը զերծ չէ թերություններից: Վերջինիս էությունը կայանում է նրանում, որ ազգային հաշիվների համակարգում

գրեթե անհնար է գնահատել կամ որոշել ստվերային տնտեսության մասշտաբները ու դրա կառուցվածքը: Ուստի, վիճակագրական հաշվառման մոտեցումը գործնական կիրառության ժամանակ պահանջում է ազգային հաշիվների համակարգում ներդնել ստվերային եկամուտների հաշվառման նոր մեթոդաբանություն: Ընդ որում, այն հիմք կհանդիսանա տնտեսության իրական հատվածի ոլորտներում բացահայտել ստվերային եկամուտների առաջացման վրա ազդող տնտեսական, իրավական, քաղաքական, սոցիալ-ավանդական, մշակութային գործոնները:

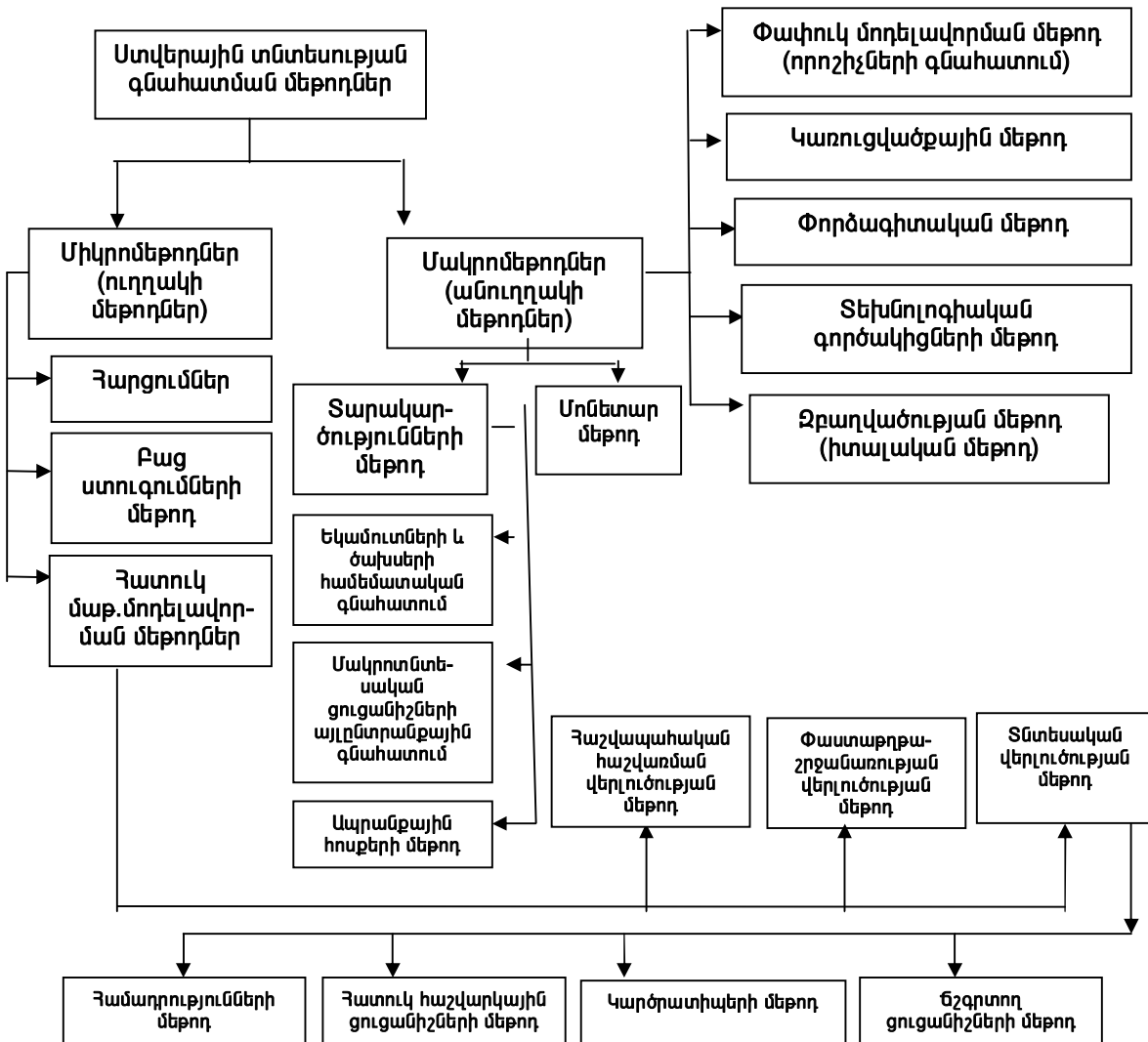
2. Ֆորմալ-իրավական եղանակ: Այն հիմնված է տնտեսական գործարքների իրականացման պրոյունքում ստվերային երևույթների բացահայտման վրա՝ հիմք ընդունելով դրանք կարգավորելու նորմատիվային և իրավական անհրաժեշտությունը: Ընդ որում, ստվերային տնտեսության գնահատման ֆորմալ-իրավական մոտեցման հիմնական ոչ ֆորմալ տնտեսական գործարքներից են՝ պաշտոնական գրանցման ընթացակարգերից խուսափելը, պետական վերահսկողությունից խուսափելը, տնտեսվարող սուբյեկտների հակաօրինական վարքագիծը:

3. Քրեական եղանակ: Վերջինիս ժամանակ ստվերային տնտեսության գնահատումն իրականացվում է՝ հիմք ընդունելով տնտեսական գործարքների իրավական և տնտեսագիտական քրեական բովանդակությունը, որոնք նպաստում են բնույթի և հասարակության համար բացասական հետևանքներ ունեցող երևույթների՝ հանցագործությունների առաջացմանը: Բազմաթիվ արտերկրյա և հայրենական հետազոտողներ ստվերային տնտեսական գործունեությունն ուսումնասիրելու ժամանակ նշում են, որ հասարակության համար վտանգ առաջացնող երևույթները բերում են տնտեսության կառուցվածքի ամբողջականության խախտմանը, մասնավորապես՝ ստվերային եկամուտների առաջացմանը: Իսկ օրինակ՝ հասարակայնորեն վտանգավորության կանխավարկածը հիմնվում է ստվերային եկամուտների ձևավորման ներուժի բացահայտման վրա, քանի որ այն, վերջին հաշվով, նպաստում է նաև ՀՆԱ-ի ավելացմանն ու բնակչության սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի բարելավմանը¹:

4. Համակարգային եղանակ: Սրա համատեքստում ընկած են հաշվառման բացակայության, չկարգավորված ընթացակարգերի, սեփականության իրավախախտումների ցուցանիշները: Ստվերային տնտեսության շրջանակներում տնտեսական գործունեություն իրականացնող տնտեսվարող սուբյեկտները ֆորմալ և ոչ ֆորմալ արտադրատնտեսական փոխհարաբերություններում ցանկացած կերպ ձգտում են մնալ ստվերում՝ չբացահայտելով իրենց ինքնությունը: Ուստի, ստվերային տնտեսության գնահատման հիմնախնդիրը դասվում է ամենաբարդ գործընթացների շարքին: Բացի այդ, մինչ օրս միասնական մոտեցում չի մշակվել բարձր ճշգրտությամբ ստվերային տնտեսական գործունեության ծավալները գնահատելու համար:

Տարեցտարի իրականացվող և ավելի խորացող նման «հարկային վարչարարությունը» հանգեցրեց նրան, որ աստիճանաբար թուլացավ հարկ վճարողների ցանկությունը կամ մոտիվացիան, ինչպես նաև իրական հնարավորությունը՝ գործելու օրինական դաշտում, սեփական կամքով ու պատասխանատվության գիտակցումով՝ վճարելով հարկերը օրենքով սահմանված կարգով, չափերով ու ժամկետներում: Դրա փոխարեն՝ հարկային համակարգում արմատավորվեց հարկ վճարողների հետ պարբերաբար տարվող անհատական աշխատանքի սկզբնավորումը, որը հաճախ ուղղված է յուրաքանչյուր ամիս վճարվելիք հարկերի գումարային մեծության սուբյեկտիվ որոշմանը, ինչը շատ դեպքերում բավականին հեռու է լինում հարկային պարտավորությունների հնարավոր իրական մեծությունից, կամ էլ հարկ վճարողների համար հնարավորություն է ստեղծում արհեստականորեն նվազեցնել հարկային հաշվարկներով ներկայացվող հարկային պարտավորությունների իրական չափերը:

¹ Thomas, J. J. (1986). "The Underground Economy in the United States: A Comment on Tanzi." IMF-Staff Papers, Vol. 33(4): 782–789p.

Ստվերային տնտեսության զնահատման մեթոդները¹

Տնտեսվարման ներկա հասարակարգում ստվերային տնտեսության մասշտաբների հաշվառման համար մշակվել են զնահատման մի շարք մեթոդներ, որոնք ներկայացված են **գծապատկեր 1**-ում

Ստվերային տնտեսության չափի որոշումը բավականին բարդ է, և չնայած գոյություն ունեն ստվերային տնտեսության զնահատման մի քանի մեթոդներ, պետք է նկատի ունենալ, որ ցանկացած մեթոդով հաշվարկված ստվերային տնտեսության չափը ճշգրիտ չէ։ Սա զարմանալի չէ, քանի որ հաշվարկվում է այն տնտեսվարող սուբյեկտների իրականացրած գործունեությունը, որոնք ցանկանում են աննկատ և չգրանցված մնալ։ Ստվերային տնտեսությունն իր հերթին կարելի է բաժանել երկու մեծ խմբերի՝

- ստվերային տնտեսություն, որը պայմանավորված է պետական մարմիններում կաշառակերության և հովանավորչության առկայությամբ,
- ստվերային տնտեսություն, որը պայմանավորված է որոշ «հնարամիտ» տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից, առանց հարկային մարմիններին կաշառք վճարելու, հարկերից խուսափելու կարողությամբ։

¹ Смирнов С., "Из света в тень". Эксперт. 2000. № 30. С. 8.

Երկրորդ խումբն, իհարկե, անհամեմատ ավելի քիչ է տարածված, քան առաջինը:

Ստվերային տնտեսության պատճառած վնասները չեն սահմանափակվում միայն նրանով, որ այդ գումարները չեն մտել պետական բյուջե և չեն ծախսվել սոցիալական կամ երկրի պաշտպանունակության բարձրացման նպատակով: Կա ևս մեկ, ոչ պակաս կարևոր խնդիր, օրինակ՝ տնտեսական բոլոր գործընթացների աղավաղումը, ինչը երկարաժամկետ հատվածի համար ավելի վատ արդյունքների կարող է հանգեցնել, քան ներկայիս ուղղակի կորուստները: Խնդիրը կայանում է նրանում, որ տնտեսությունում ոչ բոլորն են հավասարապես օգտվում հարկերից խուսափելու «արտոնությունից», և նա, ով կարողանում է ավելի շատ խուսափել, հայտնվում է հատուկ արտոնյալ դիրքերում և սկսում է դուրս թողնել մյուս գործարարներին՝ գրավելով շուկան:

Հնարավոր է, որ այդպես են ձևավորվել Հայաստանում տարբեր ոլորտներում մոնոպոլիստական դիրք գրավող շատ խոշոր բիզնեսներ: Եթե մանր կաշառակերության միջոցով շատերը կարող են «օգտվել» հարկերն ամբողջությամբ չվճարելու հնարավորությունից և այդտեղ, ասես թե, «հավասարակշռություն է ձևավորվել», խնդիրն էականորեն բարդանում է, երբ բարձր հովանավորչության արդյունքում որոշ գործարարներ սկսում են գերիշխող դիրք գրավել:

Հարկերից խուսափումը հաջողակ գործարարի համար նույնն է, ինչ որ պետությունից աջակցություն ստանալը: Փաստորեն, ստացվում է, որ պետությունն «արտոնյալ» գործարարներին ամեն տարի կոնկրետ գումար է տալիս, որը նպաստում է նրանց գործունեության ընդարձակմանը, և ինչքան մեծ է հարկերից խուսափումը, այնքան ավելի շատ է աջակցությունը: Այն կոչվում է «տնտեսական աղավաղումներ», քանի որ գործարարները բաժանվում են աջակցություն ստացող և աջակցություն չստացող խմբերի: Աջակցություն չստացող գործարարները հրաժարվում են ներդրումներ անելուց, կապիտալը երկրից դուրս է հոսում, որի արդյունքում տնտեսությունը չի զարգանում իր ներուժին համարժեք:

**Кристине Багдасарян
Тигран Арутюнян**

О вопросах взаимодействия теневой экономики и налогового администрирования

Аннотация

Исходя из результатов анализа, проведенного в рамках данной статьи, считаем, что расширение масштабов теневой экономики способствует снижению эффективности налогового администрирования. В итоге, бизнесмены, не получившие поддержки, отказываются совершать вложения, происходит отток капитала из страны, а экономика РА не развивается в соответствии со своим потенциалом.

**Kristine Baghdasaryan
Tigran Harutyunyan**

On the interplay of economy with the tax administration

Abstract

Based on the results of the analysis provided in this article, the authors find that the increase of the shadow economy results in lower efficiency of the tax administration. As a result of these negative developments, the business people refuse to invest, the capital flows abroad, and the growth of the economy lags behind the potential level could have reported.